

ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ У ЩОДЕННИКУ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

MANIFESTATIONS OF NATIONAL SELF-IDENTITY IN DOKIYA HUMENNA'S DIARY

Швець Т.В.,

orcid.org/0000-0003-3798-6670

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри української мови і літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

Нікітова І.І.,

orcid.org/0000-0001-5326-7428

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри української мови і літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

У статті на матеріалі щоденникових записів проілюстровано прояви національної самоідентичності самобутньої української письменниці Докії Гуменної (1904–1996), талант якої на повну силу розкрився в українському культурно-еміграційному просторі. На сьогоднішній день дослідників цікавить процес висвітлення національної самоідентифікації, трансформації національних відчуттів й уявлень саме у літературних творах. Наслідки руйнації прадавніх народних традицій всередині соціуму та їх вплив на літературний процес потребують наукового аналізу. У зв'язку з цим уваги заслуговують твори саме документально-художнього жанру, серед яких особливе місце належить щоденниковим записам письменників. Майже протягом усього свідомого життя Докія Гуменна вела щоденникові записи. Сьогодні у відділі рукописів та текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються 64 зошити, перший з яких починається записом від 19 березня 1948 р., останній завершений 10 грудня 1984 р. Центральне місце в щоденнику Докії Гуменної посідає фактологічна структура, саме вона оперує фактами з логічними та асоціативними зв'язками між ними. Помітною є різновекторність тематичних підсистем у тексті, як і неоднорідна організація фактажу, що притаманно документальній прозі. Оскільки текст багатотемний, то, відповідно, різновекторною є композиційна структура щоденника, тому композицію розглядаємо в межах тематичної структури, яка є неоднорідною, аморфною, в якій важко визначити однозначність, оскільки вона є поліаспектною. Таким чином, композиційно щоденник Докії Гуменної розкладається на певні тематичні частини, більшість з яких так чи інакше пов'язані з Україною. Структурна впорядкованість тексту тематично нелінійна, багатопланова і багатопланова, що притаманно нефікційній літературі, а поділ на тематичні блоки, згадані нами вище, зумовлений кількома факторами, тісно пов'язаними зі спогадами про Україну.

Ключові слова: самоідентичність, національна приналежність, документально-художня проза, щоденникові записи, тематична структура щоденника.

The article on the material of diary records illustrates the manifestations of national self-identity of the distinctive Ukrainian writer Dokiya Humenna (1904–1996), whose talent was fully revealed in the Ukrainian cultural-emigration space. To date, researchers are interested in the process of explaining national self-identification, transformation of the national feelings and ideas in literary works. The consequences of the destruction of ancient folk traditions within society and their impact on the literary process require scientific analysis. In this regard, the works of documentary-artistic genre deserve special attention. Among them special place belongs to the writers' diary records. Almost during all her conscious life Dokiya Humenna was making diary records. Today, the Department of Manuscripts and Textology of T. H. Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine keeps 64 notebooks, the first of which begins with the record dated March 19, 1948, the last one is finished on December 10, 1984. The central place in Dokiya Humenna's diary belongs to the factual structure, which manages facts with logical and associative links between them. One can notice the heterogeneity of thematic subsystems in the text, as well as the heterogeneous organization of the facts inherent in documentary prose. As the text is multi-thematic, the composition of the diary is therefore multi-vector, so the composition is considered within a thematic structure that is heterogeneous, amorphous, in which it is difficult to determine unambiguity because it is poly-aspect.

Therefore, compositionally the diary of Dokiya Humenna can be separated into certain thematic parts, most of which are in one way or another related to Ukraine. The structural ordering of the text is thematically nonlinear, multilayered and multifaceted, which is inherent in non-fiction literature, and the division into the thematic blocks mentioned above is due to several factors closely related to memories of Ukraine.

Key words: self-identity, national identity, documentary-narrative prose, diary records, thematic structure of the diary.

Постановка проблеми. Історія новітньої української літератури знаменна тим, що в літературний процес за період незалежності України повернуто чимало раніше незаслужено забутих

імен талановитих митців, які жили і творили за межами Батьківщини, в еміграції, і яких через політичне переслідування, беззаконня тоталітарного режиму було викреслено з національного

культурного життя. Серед них важливе місце належить Д. Гуменній, чия творчість є яскравим і самобутнім явищем в українській літературі.

Художня творчість письменниці стала предметом активного дослідження літературознавцями з початку 90-х років ХХ ст. Проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості її прозових творів розглядали М. Васьків, Л. Дражевська, В. Жила, О. Коломієць, Г. Костюк, В. Мацько, М. Мушинка, Л. Онишкевич, А. Погрібний, А. Ткаченко та інші.

Свою творчу діяльність Д. Гуменна розпочала у 20-х роках минулого століття з нарисів. Її спадщина складається з понад 20 прозових творів, книги спогадів «Дар Евдотеї», щоденникових записів. Особливу увагу письменниця надавала дослідженням з історії, археології України, прадавнім звичаям і традиціям рідного народу.

З огляду на історичні обставини більшу частину життя Д. Гуменна прожила за межами України, в Сполучених Штатах Америки. Проте, не дивлячись на багаторічну відірваність від рідної землі, все життя продовжувала відчувати себе саме українкою, ідентифікувала себе передусім з Україною.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проявів національної самоідентичності самобутньої української письменниці Докії Гуменної на матеріалі її щоденникових записів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ідентичність» починає цікавити вчених ще в епоху Просвітництва. Філософи цього періоду вважали, що ідентичність визначається насамперед соціальними факторами і пов'язана з умовами життя конкретного індивіда. Ця теза залишається актуальною й для філософської думки ХХ століття.

Ідентичність досліджується як з модерністського, так і з постмодерністського погляду. Найбільш яскравими представниками постмодерністського підходу є Б. Андерсон, С. Холл, З. Бауман та ін. Х. Бхабха пов'язує національну ідентичність з концепцією Іншого, запропонованою Е. Левинасом. Модерністські концепції представлені теоріями Е. Сміта, Дж. Гатчинсона, які пропонують етносимволічний підхід, який розглядає національну ідентичність як сукупність двох вимірів – громадсько-територіального та родинно-генеалогічного [9].

Питання українських ідентичностей як окремого явища світової культури висвітлено в історико-культурних і філософських працях В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Донцова, О. Єфименко, М. Костомарова, В. Липинського, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, Ю. Шереха та інших, які

розглядали особливості української характерології та ідентичності, її вираз в українській міфології та історії. Етнічну та національну ідентичність також вивчали Г. Балл, Т. Воропай, П. Гнатенко, Я. Грицак, І. Загрійчук, М. Шульга та інші. Ця проблема розробляється також у сучасній вітчизняній філософії у працях І. Бичка, В. Горського, В. Кравченка, С. Кримського, В. Малахова, В. Храмової, І. Цехмістра та інших [11].

О. Титар вважає проблему ідентифікації дуже складною в психологічному, соціальному та філософському планах і з поняттям ідентичності пов'язує поняття «Я», поєднання кількох Я-образів в процесі визначення індивіда самого себе або визначення соціальної групи як єдності. При цьому її найбільше цікавлять моменти визначення соціальної ідентичності, її зміни та самопрезентації «Я».

Дослідниця трактує поняття індивідуальної ідентичності як «ставлення людини до самої себе, те становлення, що відбувається під час соціальної взаємодії та особливо підтримується освітніми практиками. Під час ідентифікації відбувається приписування собі тих чи інших образів, набір таких норм, установок та образів закладається в результаті виховання в родині та національній державі, що формується в новочасній культурі. Для формування стійких ідентичностей необхідно досягнення певного балансу індивідуального та соціального рівнів» [11, с. 20].

Як поняття «національна ідентичність» означає широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутньою спільнотою, що має свою історичну територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею [7].

Автор монографії «Національна ідентичність в Україні» (2002) Л. Нагорна виділяє три історичні форми української ідентичності – русько-українську (Київська Русь), «малоросійську» як подвійну (місцевий патріотизм і лояльність до імперії) і радянську (позанаціональну). А для сучасного типу української етнонаціональної ідентичності характерна декларована полікультурність, що виливається у біполярність мовну і культурну, і це наявні негативні реалії [6].

Сьогодні дослідників цікавить процес висвітлення національної самоідентифікації, трансформації національних відчуттів й уявлень саме у літературних творах. Наслідки руйнації прадавніх народних традицій всередині соціуму

та їх вплив на літературний процес потребують наукового аналізу. У зв'язку з цим уваги заслуговують твори документально-художнього жанру. Сучасний український дослідник документальної літератури О. Галич важливою ознакою такої літератури вважає «авторське осмислення певних суспільно-історичних подій чи життєвого шляху реальної історичної особи, або важливої для життя народу проблеми, здійснене за законами художньої творчості із залученням справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду автора із внутрішнім світом героїв, соціальною й психологічною природою їхніх учинків» [3, с. 393]. Така література тісно пов'язана з історичним минулим народу, звернена до усталених народних традицій, до різних елементів національної духовної культури.

Серед художньо-документальних творів особливе місце належить щоденниковим записам письменників. За визначенням Катерини Танчин, щоденник – жанровий різновид документальної прози; форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до змалювання літературного [10].

Письменникам, чиє життя і творчість припали на ХХ століття, довелося пережити певні кризові ситуації – наслідки двох світових війн, голод, репресії, революційні заворушення. Ці митці часто змушені звертатися до минулого, до свого історичного коріння, вони намагаються знайти відповідь на риторичне питання «хто я?», тобто самоідентифікуватися, з'ясувати свою національну приналежність і виразити її за допомогою слова.

Е. Пономарьова зазначає: «Неотъемлемой составляющей многих дневниковых текстов становится воссоздание национального колорита и описание национального бытия. Проявление национального самосознания выражается здесь посредством обращения ко всему многообразию национальной культуры: мыслям, образам, бытовым краскам, богатству народного языка и так далее» [8].

Майже протягом усього свідомого життя Д. Гуменна вела щоденникові записи. Зараз у відділі рукописів та текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються 64 зошити, перший з яких починається записом від 19 березня 1948 р., останній – завершений 10 грудня 1984 р. Ці записи сприяли реалізації як інтелектуально-моральних запитів, так і літературних, соціальних, психологічних завдань письменниці.

Українська літературна щоденникова традиція за змістовим наповненням спрямована на щире розмову автора із власним «Я», передачу на письмі внутрішніх порухів душі наратора, що, по суті, є оголеним показом переживань, вражень, позитивних і негативних емоцій, об'єктивних і суб'єктивних суджень.

Дослідники класифікують щоденники за трьома типами нарації: а) опосередкований та презентативний тип оповіді; б) класичний щоденник, в якому переважають прояви авторського «Я», публіцистична оповідь; в) літературно-художній щоденник, який виразно атрибує белетризовану позицію автора. За визначенням А. Кочетова, між ними є відмінність на функціональному рівні. Так, в «опосередкованих і презентативних щоденниках переважає соціально-історичне мотивування зображуваного, у класичних – суб'єктивно-психологічне, а в літературно-художніх – естетичне» [5, с. 13].

За жанровими типами Г. Костюк виділяє чотири моделі (типи) щоденників: а) діаріуш, розрахований на публікацію, тобто вихід на читача; б) інтимні, особисті нотатки, не розраховані для публіки; в) «сухі», телеграфічні, лапідарні нотатки; г) нотатки щоденних спостережень, дрібних епізодів, логічно не пов'язаних між собою [4].

З приводу означених типів О. Галич слушно зауважує, що «у чистому вигляді щоденників, подібних кожному з чотирьох згаданих жанрових типів, в природі просто не існує. У кожному подібному творі є елементи суміжних типів» [3, с. 393].

Фактологічна структура в щоденнику Д. Гуменної посідає центральне місце, позаяк вона оперує фактами з логічними та асоціативними зв'язками між ними. Помітною є різноманітність, різновекторність тематичних підсистем у тексті, як і неоднорідна організація фактажу, що притаманно документальній прозі. Оскільки текст багатотемний, то, відповідно, різновекторною є композиційна структура щоденника, тому композицію розглядаємо в межах тематичної структури, яка є неоднорідною, аморфною, в якій важко визначити однозначність, оскільки вона є поліаспектною.

За нашим спостереженням, композиційно щоденник Д. Гуменної розкладається на певні тематичні частини, більшість з яких так чи інакше пов'язані з Україною, Наприклад, перша з них – екзистенційна, яка увиразнює настрій письменниці, її внутрішній світ як боротьбу «Я»-Его із світом зовнішнім, чужиною («Іншим»). Рух екзистенції в щоденниковій прозі контрастує еквівалентом дихотомії «тут» (на чужині) і «там» (в Україні), лежить в основі філософії серця,

української душі наратора і прочитується крізь призму національної стражденності та сум'яття оповідача. Домінантами екзистенції є внутрішня ностальгія автора за рідним краєм, друзями, родиною, тривога, страх «Я» перед майбутнім.

Друга частина щоденника репрезентує філософсько-психологічну тематику, де домінують підгрупою є щоденникова проза, в якій представлено суб'єктивне та об'єктивне бачення автором українського пріоритету в полікультурному середовищі.

«30 січня 1976 р.

Що таке пам'ять? Клітина в мозку, що на старість відмирає? А що воно оце виринання якогось слова чудернацького, колись почутого і непотрібного? Якогось вчинку, якогось краєвиду... Сновидіння чи марення між сном і несном лиць подій, ніколи не знаних...

Це ж усе десь там лежить у складі ПАМ'ЯТІ чи підсвідомості, назвімо. Весь багаж пережитого, все є, зберігається. То тільки... клітина в мозку, що відмирає? Там же, в тому складі, є не тільки моє пережите, а й моїх предків. То вже в ембріоні, в крапочці є все, що пам'ять? Чи можна думати, що є дві: свідомі і підсвідомі? Моя особиста і родово-племінна. Вселюдська?

І така паралель: народ теж забуває історію-минуле. А живе воно в підсвідомості і виринати несподівано? Так і з відродженням національним? [1].

Третя частина в структурі щоденника представлена інтимним (автобіографічним) дискурсом. Четверта частина – відтворення образу України від давнини до сучасності крізь зображення часової тріади, археологічних та документальних досліджень, які склали основу роману «Золотий плуг», повісті «Небесний змії», казки-есе «Благослови, мати!», фєєрії «Епізод із життя Європи Критської», розповіді про Трипілля «Минуле пливе в прийдешнє». І в щоденнику центральним вектором є модус минулого, який спроектовано на час теперішній та майбутній.

Д. Гуменна у щоденнику роздумує над причинами колоніального становища України, намагається знайти відповіді на болючі питання.

«29 грудня 80 р.

Жив собі нарід-перлина із своєю яскравою культурою – звичаями, одежою, піснюю, – нещодавно розігнаний, знищений, убитий. Витолочений. Витравлений. Руїна там, де 50 років тому було процвітання. Духовна пустеля, хоч людей наплодилося повно. Та всі вже інші. Нема вже тієї України, що брунькувала, розпукала в пишну квітку, вирощувала розкішний вклад у людську культуру.

Що ж тепер буде? Чи все витруєне? Чи якась нова постане після цього бурелому?

Я отут на 15-му поверсі о шостій ранку в Нью-Йорку думаю оце наче з іншого світу, плянети, шукаю, як то в образи втілити ці думки. Бо якась безсилість огортає, як почуваш себе частиною цього розтоптаного танками, нерозцвілого ще народу-бруньки. Скільки живої сили-енергії було в ньому – і що? Нема вже?» [1].

«18.I.53 р.

Чи проходять марно жертви? Ні. З жертв і знущань постають повстанчі рухи. Гайдамаччина – нащадок козаччини. Шевченко – дідові гайдамакові ідеї перейняв і дав відродження Україні. Ми – його внуки та правнуки. Отже, гайдамаччина є через провідника Шевченка нашим предком. Чи тепер знову це колесо повторюється? Чи повстане знов Шевченко на руїнах?... [1].

Історична циклічність, зазірання в «пам'ять» минувшини були для Д. Гуменної генеральним стимульним фактором формування етнічної самосвідомості, циклічного неперервного «Я»-індивіда засобами ретроспекції, яка сприяє появі часової тріади «Я»-минуле, «Я»-теперішнє, «Я»-майбутнє.

П'ята частина тексту в структурі діаріуша Д. Гуменної репрезентує літературно-мистецьке життя української діаспори. За структурованістю ця частина охоплює усі проаналізовані нами щоденникові зошити, отже, є наскрізною. Авторку бентежить та обставина, що й в еміграції українці неспроможні згуртуватися навколо національної ідеї, поділені на «східняків» і «західників». Вона помітила, що й у творчому середовищі ситуація «дуже подібна до тієї, що й у Києві. Там жиди – на першому місці, забивали все корінне і підсували фальсифікат, замість справжнього. Тут – католико-галичанство. Читаєш «Свободу» – все просякнуто цим католицьким: їх організації, їх діячі, все це реклямується, кричить. Східне засувається, промовчується, бойкотується. Себто справжнє українське. Католики, галичани-західники присвоїли собі східні скарби і ними спекулюють, як своїми» [1].

Шоста частина тексту в структурі щоденника маніфестує літературний процес у радянській материковій Україні. Зокрема, йдеться про діяльність Д. Гуменної в письменницькій організації «Плуг», позитивну та негативну оцінку творчості плужан, характеристику діяльності Я. Качури, Ю. Лавріненка, Г. Костюка, Ю. Шевельова, Б. Коваленка та інших колег по перу, зображення суспільно-культурної атмосфери 20-поч. 40-х рр. в Україні [12].

Структурна впорядкованість тексту тематично нелінійна, багатошарова і багатопланова, що при-

таманно нефікційній літературі, а поділ на тематичні блоки, названі нами вище, зумовлений кількома факторами:

а) вплив родинного середовища, бажання зафіксувати у спеціальний зошит, який поступово набрав форми щоденника, розповіді рідних про минувшину, перебіг їхнього та власного життя;

б) асоціативний ряд «народ – історія», де збірний образ народу є центром означеного ряду, а компонентом виступає історія;

в) успадкованість культури. У щоденниковому тексті відбувається й передача культурно-історичного досвіду, що є своєрідним відтворенням та збереженням історичних, національних цінностей завдяки переосмисленню в процесі творчої діяльності. У спадкоємності, в поєднанні традиції і новаторства реалізується історичність культури, і щоденникові нотатки водночас є продуктом національної культури. Остання, як процес і результат суспільно-історичної діяльності людини, функціонує через органічне поєднання минулого, сучасного і майбутнього. Саме формою, мірилом єдності часової тріади виступає спадкоємність у матриці творчої діяльності письменниці;

г) стимулом до ведення щоденника стали також епохальні історичні події ХХ ст., що випали на долю письменниці й не меншою мірою ностальгія за Україною. Концепція людини і світу, система понять, поглядів на ті чи інші явища, процеси, художньо змодельовані відповідно до

жанрової специфіки, світоглядно сформованої позиції автора, архітектоніки нефікційного твору, його ідейного змісту, естетичного ідеалу [12].

Висновки. Щоденник, поза сумнівом, найбільш особистісний документ, оскільки принцип його ведення вже є певною мірою проявом самоідентифікації. Саме у ньому чи не найповніше розкривається національна самосвідомість автора, який природним шляхом розкриває свою повагу, любов до рідної нації, демонструє небайдужість до її проблем.

Щоденник Докії Гуменної – своєрідний фіксатор долі жінки-емігрантки, відтворення нею на письмі пережитих динамічних подій, фактів на шляху до свободи внутрішньої і зовнішньої. Документальний твір сповнений психологізму, художніх прийомів психологічного паралелізму, екзистенційного стану образу авторки, її думок, переживань, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками. «Психологізм» виповнений конкретно-життєвим змістом, адже письменниця моделює не лише аспекти внутрішнього світу власного «Я», а й апелює до зображення форми побутування самої психіки людини у її зв'язках із філософськими, соціально-політичними, морально-етичними основами буття. Світ у собі (світогляд) Д. Гуменна формувала під впливом національної культури, побуту, звичаїв і традицій рідного народу, усної народної творчості, відтак у її душі зародився глибокий патріотизм й українська архетипна образність, що так виразно атрибутовані в жанровій структурі діаріуша [12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. Ф. 234. Оп. 1. 111 арк.; оп. 4. 110 арк.; оп. 9. 107 арк.
2. Галич О.А. Жанрова система документальної літератури. *Документалістика на порозі XXI століття: проблеми теорії та історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (м. Луганськ, 18–19 вересня 2003 р.) Луганськ : Знання, 2003. С. 20.
3. Галич О.А. Публіцистичність щоденників українських письменників. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер.: Филология. Социальная коммуникация*. 2008. № 1. Т. 21 (60). С. 391–395.
4. Костюк Г. Записники Володимира Винниченка. *Винниченко Володимир. Щоденник*. Едмонтон ; Нью-Йорк : Канадський інститут українських студій, 1980. Т. 1. С. 11–28.
5. Кочетов А. Щоденник О. В. Дружиніна: типологія жанру, поетика, історико-літературний контекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.02. Херсон, 2006. 24 с.
6. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ : ІПіЕНД, 2002. 272 с.
7. Нагорна Л.П. Ідентичність національна. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 415.*
8. Пономарева Е.В. Проявлення національної ідентичності в дневниках ХХ века. URL: litstudies.chdu.edu.ua/article/download/72492/67573. Дата доступу: 6.04.2019 р.
9. Сміт Е. Національна ідентичність; з англ. Київ : Основи, 1994. 260 с.
10. Танчин К.Я. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. 10.01.06. Тернопіль, 2005. С. 15–16.
11. Титар О.В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : дис. ... д-ра філософ. наук. 09.00.04. Харків, 2016. С. 18–19.
12. Швець Т.В. Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст : дис. ... канд. філолог. наук. 10.01.01. Тернопіль, 2017. 208 с.